

СТУДИИ

ОБРЕЧЕНИЯТ ОПИТ ЗА ЗАПАЗВАНЕ НА АКАДЕМИЧНАТА АВТОНОМИЯ (началото на 1945 г. – лятото на 1946 г.)

Надя Живкова

Една от съществените характеристики на комунистическите партии от болшевишки тип е, че обръщат сериозно внимание на политиката си в областта на културата. Българските комунисти изграждат становището си за преустройството на Българската академия на науките и изкуствата още през първата половина на 1945 г. То може да бъде обобщено като законодателно премахване на академичната автономия, отстраняване на неудобните учени и осигуряване на достъп на партийните кадри в академичния състав. До лятото на 1946 г. БРП (к) неколккратно отлага замислените преобразования.

Автономният статут на Академията прави възможно и обосновава противодействието на българските учени. Те се опитват да изпреварят събитията и подемат инициативата за създаване на академични институти. Стремещът им е да приложат формално съветския образец, като съхранят съществуващата законова уредба на Академията. Планът на академичната колегия е умело и добре обмислен, но в условията на диктатура е обречен на неуспех.

Тази проблематика е напълно непозната в българската историография. Единствената публикация, която хвърля светлина върху случилото се в Академията през посочените години, е дело на физика, Александър Ваврек¹.

Още през есента на 1944 г. българските учени осъзнават, че извършената политическа промяна в страната предопределя бъдещо преустройство на Академията². Намеренията на властта проличават през

октомври 1944 г. в хода на повсеместната чистка в българските държавни и културни институции. Правителството на Отечествения фронт изисква отстраняването на редица учени от академичния състав³. Академичната колегия съумява да отсрочи чистката до декември 1944 г., когато Академията е обявена за носител на “противонародната хитлеристко-фашистка и великобългарско-шовинистическа идеология”⁴ и е поставена под заплахата да бъде разтурена⁵. Спасявайки научната институция, за първи път в академичната история, Общото събрание гласува лишаване от звание. От академичния състав са отстранени професор Богдан Филов, професор Борис Йоцов, професор Михаил Арнаудов, професор Георги П. Генов, професор Любен Диков и инженер Иван Иванов⁶. Първите двама са убити в страшната нощ срещу втори февруари 1945 г. Останалите са осъдени на различни години затвор от Народния съд.

Вижданията на Управителния съвет⁷ за преустройството на Академията се изграждат след посочените събития през първата половина на 1945 г. Този период от историята на Академията се отличава и с временно засилване на българо-съветските академични отношения.

В началото на януари 1945 г. Министерството на външните работи уведомява Управителния съвет, че в Съветския съюз се обсъжда възможното обединение на всички славянски академии. Инициативата е на академик Николай Державин. Уточнено е, че той ще посети София към края на месец февруари⁸.

Преди отпътуването на Державин, на 24.ІІ.1945 г., в Москва се случва събитие, което няма подобие по своя академичен престиж за България в последвалите години. Президентът на Всесъюзната академия на науките, академик Владимир Комаров, устройва прием и дава вечеря в чест на председателя на Българската академия на науките и изкуствата, професор Димитър Михалчев. На приема, заедно със съветския научен елит, присъства и Васил Коларов. Пред тази публика на Българската академия на науките и изкуствата е направен дълбок реверанс. Проявено е желание да бъдат възобновени научните връзки между двете академии. Обсъдени са редица начинания за съвместна дейност, между които отново е поставен въпросът за обединението на всички славянски академии⁹.

През март 1945 г. академик Николай Державин пристига в София. Съветският учен е известен в българските научни среди като

“един от най-горещите защитници на народностните права на българския народ”¹⁰. Автор е на студия от 1914 г., която обосновава българския характер на населението в Македония. На фона на родоотстъпната политика на БРП (к) по македонския въпрос, старите учени го посрещат с надежда. В научното дело на Николай Державин се разграничават и втори период, който започва след Октомврийската революция. Тези му трудове се основават на марксизма и маризма. Той става председател на Славянската комисия при Съветската академия на науките и застъпник на теорията за еднакия произход на българи и руси¹¹. Пристигайки в България, вероятно изпълнява определена политическа поръчка¹².

Обратно на очакванията, епизодичните коментарии за предстоящото обединение на славянските академии замират заедно с визитата на Николай Державин. Изместени са от възгледа за преустройство на Българската академия на науките и изкуствата по съветски образец.

На 15.III.1945 г. се осъществява първата среща на новоизбрания редовен член на Академията, Тодор Павлов, с академичния състав. На събранието присъства и академик Николай Державин. Разменените мисли по положението на Академията са описани от Тодор Павлов по следния начин: “По мое и на Державин предложение Академията на науките бе принудена да се занимае с въпроса за своето преустройство”¹³.

Две седмици по-късно Николай Державин изнася доклад пред Общото събрание върху устройството и дейността на Съветската академия на науките. Докладът говори за поетапно протичане на преобразованията в Съветската академия на науките. Началният период обхваща десет години, през които се създават научни институти и комисии. Уставът на Академията е променен през 1927 г., а първите избори, довели до значително увеличение на академичния състав са проведени през 1929 г. По думите на Державин, преустройството на Съветската академия на науките е извършено не само в резултат на преките изисквания на правителството, но и “из вътре”, в резултат на личната инициатива на академичната колегия¹⁴.

Вижданията на Управителния съвет по преустройството на Българската академия на науките и изкуствата се оформят заедно с визитата на съветския учен. В основата им заляга стремежът да се съхрани инициативата за бъдещите реформи в академичните среди. С надеж-

дата да преповторят забавения начален етап от преустройството на Съветската академия на науките, българските учени възприемат и подсказания им от Николай Державин модел за изграждане на научно-изследователски институти. Конкретните им действия в тази насока започват в началото на юли 1945 г., непосредствено след посещението на професор Никола Долапчиев и професор Любомир Чакалов в Москва.

Участието на представители на Българската академия на науките и изкуствата в юбилейните тържества на Съветската академия на науките, проведени между 18-ти и 28-ми юни, бележи и края на българо-съветското академично сближаване от 1945 г. За съжаление, единствената информация, която се съхранява в архива на Академията по този повод, е за няколко месечната кореспонденция със Съветската легация и Министерството на външните работи относно състава на българската делегация. В крайна сметка в Москва се събира почти цялото ядро на Управителния съвет – професор Димитър Михалчев, професор Никола Долапчиев и професор Любомир Чакалов. Къде, с кого и какви срещи са провели българските учени, може само да се предполага¹⁵. След завръщането им е предприет, така нареченият от самите тях “голям завой в живота на Академията”¹⁶.

По същото време в периодичния печат е оповестено, че се подготвя нов закон за Академията. Академичният състав е силно разтревожен, а Управителният съвет ускорява рязко действията си по предвидените реформи¹⁷.

На 8.VII.1945 г. Общото годишно събрание упълномощава клоновете да се занимаят с преустройството на Академията. Решението е обосновано от професор Спиридон Казанджиев. Професорът е принуден да характеризира Академията като обикновено просветно огнище, останало изолирано от творческата динамика на съвременния живот. Той обяснява “вината” на научната институция с крайно ограничените материални средства, отпуснати ѝ в миналото. Привидно казаното от професор Спиридон Казанджиев се вписва в общия тон на официалната пропаганда. В действителност докладът му е обмислен внимателно. Отричайки се от миналото, секретарят на Академията се опитва да спаси настоящето. Представяйки становището на Управителния съвет пред Общото събрание, професор Спиридон Казанджиев насочва вниманието на академичната колегия към идеята, че съветският

модел (разглеждан като изграждане на академични институти) може да бъде осъществен в рамките на съществуващата законова уредба на Академията¹⁸.

Професор Спиридон Казанджиев се спира и на финансовото състояние на Академията. През април 1945 г. Министерството на народното просвещение съкращава полагащата се по довоенните цени третина от държавната субсидия за Академията от 1 000 000 на 750 111 лева¹⁹. Силно са намалени и собствените приходи на научната институция. Разходите ѝ са увеличени с извършващата се на фона на общото поскъпване възстановителна работа в академичните сгради. Немаловажно е също, че след опожаряването на Държавната печатница, която е задължена да печата безплатно академичните издания, и при високите цени в частните печатници Академията се оказва в невъзможност да реализира научната си и книжовна продукция. Всичко това кара професор Спиридон Казанджиев да заяви пред Общото годишно събрание на 8.VII.1945 г., че “финансовото положение на Академията при досегашния размер на субсидията ѝ от държавата, ще стане явно неудържимо”²⁰.

Но може би най-пълна представа за състоянието на Академията през лятото на 1945 г. дава професор Стоян Романски: “Причините, гдето Академията не е проявила дейност, която да се почувствува в българския културен и обществен живот, се търсят от неосведомени, разбира се, в самата нея – в нейния учредителен закон и в нейния състав. Такова тъкмо поведение спрямо Академията биде заето от страна на ръководителите на днешния държавен и обществен живот, които сочат за пример Съветската академия на науките, желаят да се преустрои нашата Академия, като пригоди своите задачи към нуждите на държавата и практичния живот. Оставянето на Академията на достатъчно средства за нейните цели се поставя при това в зависимост от желаното преустройство”²¹.

Решителните и добре премерени действия на Управителния съвет за “час по-скорошното” преустройство на Академията първоначално са посрещнати противоречиво от отделни представители на академичния състав. В заседание на Историко-филологичния клон, проведено на 12.VII.1945 г., професор Александър Теодоров Балан изказва огорчението си, че Управителният съвет се е отнесъл укорно към Академията. Ученият напомня, че в миналото държавата всякога

се е отзовавала на академичните нужди според финансовите си възможности. Професор Йордан Иванов също недоумява защо се подценява дейността на научната институция. Според него преустройството на Академията не може да стане толкова бързо при ограничените ѝ финансови средства и научни работници²². Като член на Управителния съвет и председател на Историко-филологичния клон професор Стоян Романски е по-конструктивен. Той представя подробен проект за реорганизация на Клона, в който подчертава, че исканите задачи могат да бъдат изпълнени в кръга на съществуващия закон, като се учредят при всеки клон институти, комисии или служби и се привлекат за работа в тях всички призвани лица извън състава на Академията²³. Само няколко дена по-късно професор Александър Теодоров Балан изготвя сходен проект, обосноваван с необходимостта “да се работи научно в пълнота и система и да се свърже тая работа органично с живота”²⁴. Успоредно на възникналите дискусии, Историко-филологичният клон излъчва комисия, която да изработи единно предложение. Окончателният проект е обсъждан многократно и е приет в края на юли 1945 г. По подобен начин протичат разискванията и в останалите хуманитарни клонове, в чиито проекти се уточнява, че извършваните преобразования са “в смисъла” или “съгласно” със Закона и Устава на Академията²⁵.

Опитът за механично подражание на съветския модел в рамките на българската научна традиция се натъква на сериозни затруднения в Природо-математичния клон. Според класическото устройство на Българската академия на науките и изкуствата, академичната структура не е пропорционална на съответното развитие и значение на отделните научни направления в страната. Функциите на Академията са по-скоро представителни, докато същинската научноизследователска дейност е съсредоточена в университетските и ведомствените институти. Същевременно Академията е призвана да съдейства за развитието на науките и изкуствата с оглед на нуждите на българската нация, което предопределя по-широко участие на хуманитарните науки в академичната структура. Така Законът за Академията от 1940 г. разпределя хуманитарните науки в три клона с общ брой 36 редовни членове, докато природо-математичните науки са събрани в един клон с 12 редовни членове. По този начин някои научни дисциплини като химия и лесовъдство не винаги имат представители в академичния

състав, а други обширни и сложно диференцирани научни области като медицина и технически науки са застъпени ограничено. Съветският пример е коренно различен. Съветската академия на науките е издигната в основен център на научноизследователската дейност в страната. Възложени са ѝ ръководни и напътстващи задачи. Функциите ѝ предполагат всеотстранно представяне на отделните научни области в академичната структура. В Съветската академия на науките хуманитарните науки са разпределени в три отделения с общ брой 39 академици, докато природо-математичните обхващат пет отделения със 106 академици.

Всичко това е известно на българските учени. На 27.VII.1945 г. Природо-математичният клон приема резолюция по предстоящите реформи. В резолюцията се изтъква, че Клонът и досега е изпълнявал добросъвестно основната си задача и е дал реални постижения за изучаването на природата на страната. Приведени са изчисления, съгласно които, “ако бихме искали да поставим в нашата академия на науките и изкуствата природните науки в същото положение, в каквото те са поставени в Съветската всесъюзна академия и то без да увеличаваме при това общия брой на членовете на Академията, тогава броят на редовните членове в Природо-математичния клон би трябвало да се увеличи три пъти, а броят на редовните членове в трите хуманитарни клона, същевременно да се съкрати три пъти”. В заключение се отбелязва, че съобразно редица специфични условия в България, Природо-математичният клон “не смята за навременно да се предизвика още сега едно пълно и коренно преустройство на Академията”, но счита, че предлаганата му ръководна дейност принуждава към минимално увеличение на представените в Клона членове. Заявява се, че попълването на предвидените места следва да се извърши постепенно, в зависимост от наличните научни сили в страната²⁶.

През лятото на 1945 г. Управителният съвет попада в трудно разрешима ситуация. Съветският модел налага увеличение на академичния състав. Академичната колегия е склонна на отстъпки в това отношение. Подобна промяна може да бъде осъществена само чрез изменения в Закона за Академията. С оглед на политическото положение в България, всяко преразглеждане на законовата уредба на Академията е нежелателно, тъй като би могло да повлече след себе си непредвидими последици от значение за академичната автономия.

В крайна сметка българските учени стигат до компромисно решение. Те възприемат предложението за умерено увеличение на академичния състав с преобладаващото му разпределение в Природо-математичния клон. Същевременно уточняват, че постъпки за изменение на Закона в горния смисъл ще бъдат направени, след като държавата осигури материални средства за поддържане на реорганизираната дейност на Академията²⁷.

На 2.VIII.1945 г. Управителният съвет приема план за научно-изследователската дейност на Академията, одобрен от Извънредно общо събрание на 17.XI.1945 г. Планът е съставен въз основа на проектите на клоновете. Той предвижда постепенното реструктуриране на съществуващите академични служби и комисии, както и изграждането на нови научноизследователски институти към Академията. Набелязани са първите академични институти²⁸.

Вижданията на Управителния съвет по преустройството на Академията имат и втори, финансов аспект. През лятото на 1945 г. българските учени предричат колебанията, които биха настъпили, ако Академията остане зависима от държавната субсидия. По инициатива на професор Стоян Романски в академичните среди се обмисля възможността за основаване на собствен фонд от постоянни и сигурни приходи. Избрана е нарочна комисия, която да събере нужните данни и изработи мотивировка за изложение до Министерския съвет²⁹. През ноември 1945 г. Управителният съвет приема готовия проект за наредба-закон за учредяване на “Фонд Академия”³⁰.

Според проекта на академичната колегия фондът “Фонд Академия” се управлява от Академията. Той набира средствата си от годишна държавна субсидия в размер най-малко на 20 милиона лева. Към нея са добавени 25 % от приходите на Камарата на народната култура; ежегодна помощ от Българската народна банка, Българската земеделска кредитна банка, Банка “Български кредит” и Столичната голяма община в размер най-малко по 5 милиона лева; ежегодна помощ от Областните стопански камари в размер най-малко по 1 милион лева; ежегодна помощ от Института за обществено осигуряване в размер най-малко на 10 милиона лева; 2 % от приходите на държавните монополи, които са създадени или ще бъдат създадени; 4 % върху стойността на входните билети за кина и театри; 2 % върху фактурната стойност на минните произведения; 2 % върху фактурната стойност на продук-

тите на текстилното производство, металургията, металообработването, керамиката, каменоделството, производството на цимент, вар и стъкло, кожарството и кожените изделия, мелничарството, производството на захар и захарни изделия, тютюнопроизводството, химическите изделия, производството на хартия и 2 % върху фактурната стойност на износа на тютюн, напитки и храни, грозде, плодове, зеленчуци и техните произведения. За не внасяне в срок на горните суми съответните лица се надчитат не само до размера на сумите, но и с лихвите до окончателното им издължаване³¹.

Проектът за “Фонд Академия” предварително изглежда неосъществим. Възможно е да е преувеличен умишлено, но максимализмът му е съпоставим със задачите на реформата. Проектът отразява действителните възгледи на академичния състав за необходимите материални условия, които биха осигурили едновременното изграждане на комплекс от модерни и независими научноизследователски институти при Академията.

Същината на финансовия план на българските учени е в защита на академичната автономия. Той изхожда от заварената традиция, според която Българската академия на науките никога не е била единствено зависима от държавната субсидия. Фондът “Фонд Академия” обезпечава финансовата самостоятелност на научната институция. Нещо повече, исканите суми са посочени като условие за бъдещи промени в Закона за Академията. Обвързвайки законодателното преустройство на Академията с финансови изисквания, академичната колегия намира формата да се противопостави на очакваното посегателство над академичната автономия.

През първата половина на 1945 г. се изгражда и становището на ръководството на комунистическата партия за основно преустройство на науката в България. Първоначално то засяга висшето образование. През януари 1945 г. Политбюро изисква незабавно да се продължи с чистката във висшите учебни заведения, като изтъква, че “направеното досега е крайно незадоволително”³². Успоредно е поставен проблемът за създаване на “нов прогресивен отечественофронтовски кадър”. Възприета е идеята за учредяване на отечественофронтовска комисия, която да извърши подбора на новите преподаватели и вземе решения по необходимите реформи в програмите и методите на преподаване³³.

Задачите на комисията постепенно се разширяват. Според едно изложение на сектор “Народна просвета” при отдела за “Агитация и пропаганда” на ЦК на БРП (к) от март 1945 г., комисията трябва да осъществи реорганизацията на висшите учебни заведения, като преди всичко реши въпросите за чистката в Университета и назначаването на нови преподаватели³⁴.

Чрез замислената комисия ЦК на БРП (к) се стреми да заобиколи традиционни правови норми, осигуряващи стабилност и равновесие на висшето образование в страната. Партийните работници не желаят да водят публична кампания срещу автономията на Университета и правомощията на Министерството на народното просвещение. Показателно е едно писмо на Михаил Димитров в качеството му на председател на Отечественофронтовския комитет при Историко-филологичния факултет до Тодор Павлов от март 1945 г. В писмото се забелязва, че отечественофронтовските комитети “не тегнат” пред факултетните съвети, че всеки ход за промени е пресичан от Академичния съвет в името на автономията на Университета, че партийните мероприятия са оспорвани и от Министерството на народното просвещение. “Сега ние сме повече от смешни – заявява бъдещият професор и академик – мъчим се да присадим нов дух всред крехката младеж, уволняваме фашизирани учители, а гнездото на фашизма, на кариеризма, дето тия учители черпят своя дух, държим здраво и дори го пазим, като не сме далече да се погордеем със своята толерантност и културност. Но на нашата толерантност, университетските плъхове отговарят с майсторски проведен саботаж...”³⁵

Проектът за комисията е одобрен от Националния комитет на Отечествения фронт³⁶. Обосновавайки се с университетската автономия, министърът на народното просвещение, професор Станчо Чолаков, отказва да внесе подобно предложение в Министерския съвет³⁷. БРП (к) прилага обходен вариант за осъществяване на партийната политика и свиква сесия на Висшия учебен съвет.

Висшият учебен съвет представлява професионален съвещателен орган, действал към Министерството на народното просвещение периодично от края на XIX в. до тридесетте години на XX в. С наредба-закон на правителството от 26.II.1945 г. са внесени съществени изменения в неговото предназначение. Според тях решенията на Висшия учебен съвет стават задължителни за просветното ведомство.

Направени са промени в подбора на състава му, които осигуряват преобладаващото участие на просветни и политически дейци, свързани с БРП (к)³⁸.

Сесията на Висшия учебен съвет е открита на 28.V.1945 г. Основният доклад за просветната реформа на Отечествения фронт е съгласуван с отдела за “Агитация и пропаганда” на ЦК на БРП (к) и е изнесен от Кирил Драмалиев – завеждащ сектор “Народна просвета” при същата партийна структура. В доклада преобладават вече познатите разсъждения за превърналия се в център на реакцията през “фашистко време” български университет, за изградената върху “нездрави” и “идеалистически” основи университетска наука, за наличието на “фашистки елементи” в средите на университетските преподаватели. Заявено е, че исканите преобразования ще бъдат осъществени “мимо” одобрението на “реакционните” професори³⁹.

На 12.VI.1945 г. Висшият учебен съвет приема нужната резолюция: “За провеждането на чистката, за попълването на освободените места и за провеждане на набелязаните реформи да се учреди нарочна временна комисия, съставена от представители на факултетите и другите висши училища, на Министерството на просветата, на Съюза на работниците по просветата, на Общия студентски народен съюз и на отечественофронтовските партии”⁴⁰.

Сесията на Висшия учебен съвет цели и успява да легитимира политиката на БРП (к) за основно преустройство на българската образователна система. Всички следващи до 1948 г. държавно-нормативни документи използват заключенията на Висшия учебен съвет⁴¹. При това редица непопулярни действия в областта на българската наука и образование умишлено се прокарват като решения на Висшия учебен съвет, без в действителност на сесията да са били взимани такива.

В документите на Висшия учебен съвет Българската академия на науките и изкуствата се споменава дотолкова, доколкото се препоръчва “било при висшите училища, било при реорганизираната Академия” да бъдат създадени научноизследователски институти⁴². В началото на август 1945 г. вестник “Работническо дело” изненадващо съобщава, че Висшият учебен съвет е взел важни решения за законодателни преобразования в Академията⁴³. По същото време, позовавайки се на свой ред на Висшия учебен съвет, ЦК на БРП (к) приема поредния проект за наредба-закон за учредяване на временна комисия за пре-

устройство на научните учреждения. Комисията вече е упълномощена да се занимае и с въпросите на Академията. С проекта за наредба-закон от август 1945 г. концепцията на партийните лидери добива завършен вид.

Член 1-ви определя ясно задачите на бъдещата комисия. Преди всичко тя трябва да реши прочистването на Академията и на висшите учебни заведения от учени с “ярки фашистки прояви”. Разширени са възможностите за предявяване на обвинения. С квалификацията “недостатъчна научна подготовка” е въведен нов мотив за отстраняване от длъжност. На второ място следва проблемът за обновяване на наличния “научен персонал”, като в този случай правомощията на комисията се отнасят и до Академията. Не по-малко определяща е задачата да се изработят законопроекти за висшето образование и за Академията.

Член 1-ви за пореден път уточнява състава на комисията, както и подходящите форми за подбор на “надеждни” участници в нея. Съгласно член 2-ри, решенията на комисията по уволненията и назначенията имат силата на решения на академичните и факултетните съвети за висшите учебни заведения и на Общото събрание за Академията. В прав текст смисълът му означава почти пълно премахване на университетската и академичната автономия в България⁴⁴.

От лятото на 1945 г. до приемането на съответните закони през 1947 г. БРП (к) обвързва организационното преустройство на Българската академия на науките и изкуствата с реформата на висшето образование. Отсъствието на конкретни планове за Академията през първата половина на 1945 г. би могло да бъде изяснено с косвени сведения от академичния живот, които отвеждат в съветската столица. Както беше посочено по-горе, за кратък период в Москва се обсъжда възможното обединение на славянските академии. Проявява се изключително внимание към председателя на Българската академия на науките и изкуствата. Подготвя се посещението на академик Николай Державин в България. Последвалото присъствие на съветския учен в София временно предотвратява намесата на политическите фактори в академичния живот.

От наличните документи не може да се съди дали Державин отговаря на очакванията на съветските държавни ръководители. В академичната визита прозира колегиално съпричастие. Същевременно

поведението на съветския учен се вписва в пропагандата на Москва. Болшевишките идеолози се възползват от неговата широка популярност в българските научни среди и залагат на панславистки послания.

Фактът, че през май 1945 г. съветските власти отказват на академик Николай Державин да удължи престоя си в България, макар и хипотетично, говори за промяна в политическата линия спрямо Академията⁴⁵. В този смисъл трябва да се тълкува и опитът на Управителния съвет за ускорено преустройство през юли 1945 г. Обхватът на академичните реформи не съответствува на намеренията на партийните лидери. Така в началото на август 1945 г. въпросът за реорганизацията на Академията, разглеждан преди всичко като изготвяне на нов закон, прочистване и обновяване на академичния състав, се включва в задачите на предвижданата комисия за преустройство на висшето образование.

През август 1945 г. комисията не е учредена. Събитията около отлагането на изборите за Двадесет и шестото обикновено народно събрание довеждат до установяване на опозиционни партии в страната. Предизборната кампания изисква различно отношение към българската интелигенция. Изрични са указанията на Георги Димитров от Москва. Комунистическият лидер настоява в подкрепа на Отечествения фронт да бъдат привлечени повече дейци на българската култура – писатели, артисти, художници и учени⁴⁶.

През есента на 1945 г. БРП (к) предприема редица инициативи в отговор на напътствията от съветската столица. В Софийския университет са възстановени някои от уволнените преподаватели⁴⁷. В Съюза на журналистите са възвърнати четиринадесет публицисти. Позволено е участието на опозиционен журналист в ръководството на организацията. Проявена е търпимост и към четиримата писатели, преминали на страната на опозицията, които не са изключени от Съюза на писателите. Ускорени са действията за учредяване на Камарата на народната култура. Възложено ѝ е да оказва социална помощ и закрила на творческия труд. В края на септември 1945 г. е проведена Национална конференция на българските писатели. На нея присъствуват представители на всички поколения, с различни политически убеждения и идейни възгледи. Срещата им представлява успех за БРП (к) в навечерието на парламентарните избори⁴⁸.

Подкрепата от страна на научната колегия е по-слаба. През есента на 1945 г. Съюзът на научните работници се обръща към световната общественост със специално издание под заглавие “Слово на българската интелигенция”. Книжката е съставена набързо и има пропаганден характер. Фактите от българската действителност са преиначени в полза на теорията за десетилетната фашистка диктатура и последвалите след 9.IX.1944 г. демократични свободи. Изложението е подписано от сто и осем интелектуалци, близо половината от които са професори в Софийския университет. Неодобрението на Академията на науките и изкуствата, Юридическия и Историко-филологическия факултет към специалното издание прави впечатление⁴⁹. Някои учени, между които и професор Стоян Романски, са имали смелостта да заявят на партийните работници: “Решено е да не подписваме”⁵⁰.

Същевременно министър Станчо Чолаков за пореден път отказва да формира комисията за преустройство на науката и висшето образование⁵¹. Постъпката му е последвана от Стоян Костурков, който още с встъпването си в длъжност в просветното ведомство се произнася против предложенията на Висшия учебен съвет⁵². Без да се омаловажава личната позиция на двамата министри, действията им съвпадат с политическата линия на БРП (к) преди парламентарните избори. В този смисъл говорят, както изразеното през юни 1945 г. от професор Станчо Чолаков съгласие да утвърди решенията на Висшия учебен съвет⁵³, така и по-късната заповед на Стоян Костурков за учредяване на въпросната комисия⁵⁴.

През есента на 1945 г. в резултат на неуреденото международно положение на България и съпътстващите го вътрешнополитически усложнения, БРП (к) отлага предвижданата реорганизация на Академията. Отстъплението е премерено. Академичният състав е подложен на силен финансов и административен натиск.

В началото на ноември 1945 г. Управителният съвет е уведомен, че според новия градоустройствен план на София предстои разрушаване на сградата на Академията на площад “Александър Невски”. На 14.XII.1945 г. Извънредно общо събрание се произнася, че научната институция трябва да запази сегашното си място, разширено с парцелите до улица “Шести септември”. Мнението на академичната колегия не е зачетено от официалните власти. Въпросът за предстоящото раз-

рушаване на академичната сграда остава открит в последвалите години⁵⁵.

Управителният съвет се намира в безизходица и в опитите си да възстанови академичната сграда. Още през юни 1945 г. Дирекцията за възстановяване на разрушенията от въздушните нападения кани Академията да внесе 4 000 000 лева, необходими за първия етап от строителните работи. Постепенно търсената сума нараства на 5 116 200 лева⁵⁶.

През есента на 1945 г. се подготвя проектобюджетът за Министерството на народното просвещение. Той запазва заварената държавна субсидия за Академията от 3 000 000 лева. В едно от първите изложения на Управителния съвет по този повод се заявява, че “при такива материални затруднения, за никакви помощи за научни проучвания и изследвания в страната, разбира се, не може да става и дума”⁵⁷.

Академията се оказва в невъзможност да управлява и собствените си финансови приходи. След 9.IX.1944 г. нейните недвижими имоти са подведени под ограниченията на наредбите-законали, уреждащи жилищния въпрос и наемите. Съответните постъпки на Управителния съвет намират подкрепата на министър Костурков, но през ноември 1945 г. срещат пълното противодействие на Съвета по законодателството при Министерството на правосъдието⁵⁸.

На 18.XI.1945 г. са проведени изборите за Двадесет и шестото обикновено народно събрание. Близко месец по-късно се наблюдава очакваната промяна в политическата линия на БРП (к). На 12.XII. 1945 г., на пленум на партията, Трайчо Костов определя характера на бъдещите реформи, които трябва да осигурят доближаването към социализма. Българската интелигенция отново е разделена на “демократична” и на “развратена”, “продажна” и “кариеристична”, която заедно с “реакционната, паразитна, спекулативно-експлоататорска, грабителска част от буржоазията” и “селските думбази” съставлява “политиканстващата” опозиция⁵⁹.

На 25.XII.1945 г. Георги Димитров представя културната политика на БРП (к) в Народното събрание. Отъждествявайки понятията “антикомунистически”, “антиотечественофронтовски”, “реакционен” и “фашистки”, комунистическият лидер заявява, че българският народ “иска и има права да иска от всички хора на науката, културата и

изкуството да не се подават на съблазните, на които ги подлага реакцията”⁶⁰.

Българската академия на науките и изкуствата присъства в радикализиращата се програма на комунистическата партия. В началото на 1946 г. партийните работници “си спомнят” за преустройството на Академията. Формалният повод е свързан с проектобюджета на Министерството на народното просвещение, който предвижда академичната субсидия от 4 милиона лева. Управителният съвет откликва с крайна изненада и многобройни изложения до различни държавни инстанции. Съдържанието им е почти идентично. Изтъкват се предприетите действия за реорганизация на Академията. Изисква се минимална държавна помощ от 30 милиона лева, която да предшества учредяването на “Фонд Академия”. Отбелязва се, че с отпуснатата ѝ субсидия, Академията не само не би могла да мисли за реорганизация, но ще бъде принудена да спре своите периодични издания, да загуби сътрудниците си, да преустанови международните си контакти и да води “едно недостойно за държавата ни съществуване”⁶¹.

Въпросът е отнесен до авторитетни научни кадри на партията. Според Тодор Павлов субсидията за Академията е недостатъчна и говори за “свършено несериозно отношение към въпроса”. Позицията му не е в подкрепа на Управителния съвет. В изложение до Георги Димитров от януари 1946 г. регентът уточнява, че реакцията не спи, “а системно и дръзко настъпва, като често пъти се маскира даже с решения за преустройство на Академията”. Той припомня намеренията за учредяване на комисия за реорганизация на висшето образование и Академията, видени като най-близка и неотложна задача на БРП (к) в научната област⁶².

Според друг партиен деец, пряко ангажиран с преустройството на българската наука, “повече суми следва да се дадат само на една реорганизирана Академия на науките”. Мнението е на професор Дончо Костов⁶³.

Обобщаващият доклад до Секретариата на ЦК на БРП (к) е изготвен от Кирил Драмалиев през февруари 1946 г. Той се придържа към становището на Тодор Павлов, че исканото преустройство може да бъде проведено само чрез намеса на държавата, “като автономията на Университета и Академията на науките временно и то безшумно бъде суспендирана”. Извънредната комисия, посочена от Висшия уче-

бен съвет, за пореден път е видяна като “ключ” за осъществяване на партийната политика. Кирил Драмалиев предлага да се увеличи предвиденият кредит за Академията от 4 на 30 милиона лева с условието да бъде изразходван за цели, одобрени от Министерския съвет⁶⁴.

На 26.II.1946 г. Народното събрание разглежда бюджета на Министерството на народното просвещение. Макар и кратък, Кирил Драмалиев е категоричен. Той уведомява депутатите, че в близките дни ще бъдат сезирани със законопроект за учредяване на заплануваната комисия⁶⁵. По-обстойно е изказването на народния представител от групата на социалдемократическата партия, Стефан Каракостов⁶⁶. Споменавайки отделни български учени, между които професор Спиридон Казанджиев и професор Стоян Романски, Стефан Каракостов заявява: “И казват сега: дайте на Академията на науките бюджет, дайте на Университета бюджет, за да крепите там професори от щаба на Хитлер... За такива професори и учени ръката си аз няма да вдигна, защото то значи да им се дадат пари да вършат една престъпна политика срещу българския народ”. Уточнявайки, че Академията ще бъде реорганизирана и “изскочилите” на 9-ти септември “прогресивни” и “сериозни” учени ще намерят място в средите ѝ, Стефан Каракостов призовава към минимално увеличение на академичния бюджет⁶⁷.

На 28.II.1946 г. Народното събрание увеличава помощта за Академията от 4 на 10 милиона лева. Според предварителния замисъл на Кирил Драмалиев, в нарушение на академичната финансова автономия, е направен опит да се предначертае разпределението на академичните средства⁶⁸. Междувременно финансовите проблеми на Академията стават достояние на българската общественост. Управителният съвет достига до радио “София” с изявление за силните си парични затруднения⁶⁹. Въпросът е подхванат и от опозиционните партии⁷⁰. На 14.III.1946 г. депутатите прибавят нови 10 милиона лева към държавната помощ, гласувани без разисквания по бюджета на Министерството на информацията и изкуствата⁷¹.

Привидно бюджетът на Академията е увеличен значително. Така е постигнат нужният пропаганден ефект, според който държавата отговаря на академичните нужди. Сумата от 20 милиона лева е осигурена с пълното съзнание за скорошни законодателни и персонални промени в научната институция. Остават незабелязани вижданията на българските учени за финансовото обезпечаване на изграждащия се комплекс

от научноизследователски институти при Академията. Единствено внимателният прочит на бюджета на културните министерства открива натрапващото се сравнение с отпуснатата на Народния театър сума от 35 милиона лева.

Предстоящата реформа в научните учреждения на България е подготвена с всички средства на режима. През март и април 1946 г. Министерството на вътрешните работи изработва подробно изложение за преподавателите във висшите учебни заведения. Сведенията се отнасят за близо двеста и осемдесет души. Оформени са като кратки характеристики на обследваните лица, на техните граждански позиции преди и след 9.IX.1944 г. Запазени са в личния архив на Георги Димитров.

Така изготвените и съхранени доклади могат да бъдат разглеждани като източник за политическите настроения на българската научна интелигенция с известни уговорки. Сведенията засягат единствено преподавателската колегия и не обхващат нейния пълен състав. В голямата си част се основават на трудно доказуеми факти. Пресъздадени са от анонимни агенти на Държавна сигурност, които внасят собствен привкус във възложената им задача. При все това авторитетното проучване заслужава внимание.

Близо сто и осемдесет души, или около шестдесет и пет процента от обследваните преподаватели са характеризирани като “фашисти” и “реакционери”. Около сто и десет от тях – “активни”, а останалите – “прикрити”. Прави впечатление смелата гражданска позиция на редица български учени, заявена открито с допускането на опозиционни партии в страната. Многократно е подчертано “пасивното” и “примиренческо” поведение на същите преподаватели преди отлагането на законодателните избори. В този смисъл говорят и следните думи на Георги Димитров, изказани пред Политбюро през януари 1946 г.: “Преди година никой не можеше да каже “гък”, слушаха, ние командвахме както си искахме, понякога правилно, повечето пъти неправилно, а сега положението е на път да се измени коренно”⁷².

В разследването на Министерството на вътрешните работи мнозина преподаватели са определени като “открити”, “заклети”, “яроствни”, “отявлени” и “злостни” противници на Отечествения фронт. Донасящите свидетелствуват за участието на представители на българ-

ската научна интелигенция в опозиционните партии, както и за оформянето на опозиционни групи сред преподавателската колегия. Режимът е критикуван включително и от университетските катедри. Една твърде опасна за управляващите тенденция.

Изнесеното от сътрудниците на Държавна сигурност разкрива по-голяма активност в средите на свободните професии. Силното недоволство в Медицинския факултет нараства през февруари 1946 г., когато са проведени избори за делегати на Софийския областен лекарски съвет. След като са спечелени от опозиционните кандидати, изборите са обявени за нелегитимни от министър Рачо Ангелов⁷³. Като друг събирателен център на опозиционни прояви се споменава Юридическият факултет. В края на 1945 г. изборите за адвокатски съвети са спечелени от опозицията⁷⁴. След задържането на Кръстю Пастухов в началото на 1946 г. сред адвокатската колегия е пусната подписка за неговото освобождаване. В подписката участвуват подпредседателят на Академията, професор Никола Долапчиев, и нейният редовен член, професор Петко Стоянов.

В проучването на Министерството на вътрешните работи се очертава широка гама на несъгласие с режима. Критикувана е неговата идеология. Според сътрудниците на Държавна сигурност професор Симеон Демостенов, преподавател по политическа икономика в Юридическия факултет, води умела пропаганда срещу марксизма и ленинизма в лекциите си. Професор Христо Тодоров, преподавател по социология в същия факултет, публично оповестява, че “само един идиот може да твърди, че историята е история на класовите борби”. Професор Стефан Младенов, редовен член на Академията и титуляр на Катедрата по общо, сравнително и индоевропейско езикознание в Историко-филологичния факултет, става известен с определението си на материализма като “свинщина”. Доктор Иван Цанков, редовен асистент в Първа хирургична клиника на Медицинския факултет, на свой ред заявява, че “комунизмът е една фантазия и утопия, а комунистите – хора, неспособни да видят истината”.

Критикувани са правовите и демократични основи на режима. Професор Асен Христофоров, извънреден преподавател в Държавното висше училище за финансови и административни науки в София, се обявява открито срещу болшевишкия строй. Професор Стефан Баламезов, преподавател по конституционно право в Юридическия факул-

тет и извънреден член на Академията, възхвалява държавното устройство на Англия и Америка в лекциите си. Доктор Боян Хаджистамов, доброволен асистент във Втора хирургична клиника на Медицинския факултет, излиза с декларации срещу вътрешния ред в България. Една от най-смелите реплики, пресъздадена от агентите на Държавна сигурност, е на професор Петър Хаджидимитров, извънреден преподавател във Ветеринарно-медицинския факултет, който заявява пред своите колеги, че Народният съд е избил най-добрите и достойни българи и че “Отечественият фронт не е никаква народна власт, а сбирщина от корумпирани типове”.

Критикувана е икономическата политика на правителството. Професор Владимир Томов, завеждащ Втора хирургична клиника на Медицинския факултет, “тръби наляво и надясно” за единствената вина на комунистите за стопанското положение на държавата. Според професор Иван Трифонов, преподавател по химична технология във Физико-математичния факултет, в България не може да се развива тежка индустрия, а “стахановщината значи изцеждане на човешките сили до премаляване”.

Сътрудниците на Държавна сигурност отбелязват опита на българските учени да се противопоставят на политизацията на учебните заведения. В Медицинския факултет професор Владимир Томов “отива дотам”, че сваля портретите на Георги Димитров и Сталин. Доцент Иван Петканов, преподавател по италианска филология в Историко-филологичния факултет, негодува, че Университетът е превърнат в клуб за партийни прояви. Професор Иван Ненов “води борба срещу политизирането на изкуството” в Художествената академия и отказва да участва в устройваните от Съюза на художниците изложби.

Твърде опасен за управляващите е и цитираният призив на професор Георги Брадистилов, преподавател по приложна математика и декан на Строителния факултет, към студентите в Държавната политехника: “Правителството дава нареждания да се приемат неограничен брой студенти и повече не се грижи за вас. Това е правителството. Не дават зали, само обещават. Какво чакате, излезте на митинг, искайте зали!”

Проучването на Министерството на вътрешните работи очертава надеждите на мнозина интелектуалци за по-добро бъдеще на България. Надежди, породени с промяната на политическата

конфигурация в страната през лятото и есента на 1945 г. Доктор Боян Хаджистамов заявява открито, че Англия и Америка трябва да обявят война на Русия. Подобно на него, доктор Борис Немски, редовен асистент в Детската клиника на Медицинския факултет, разпространява усилено слухове за предстояща война. Професор Александър Тодоров, преподавател в Агрономо-лесовъдния факултет, също очаква края на комунистическите управници. Професор Никола Ганушев, преподавател в Художествената академия, “продължава своята фашистка дейност, като говори пред своите студенти, че скоро... щял да дойде Муравиев на власт. Муравиев щял да постави всекиго на мястото му”. Професор Ганчо Пашев, преподавател в Богословския факултет, не одобрява политиката на Отечествения фронт и казва, че това управление скоро ще си отиде. “Колелото се върти” – заключава доктор Богдан Кожухаров, частен хоноруван доцент в Кожновенерическата клиника на Медицинския факултет.

Отделни представители на Българската академия на науките и изкуствата са засегнати в разследването на Министерството на вътрешните работи като преподаватели във висшите учебни заведения. В голямата си част са определени за “прикрити реакционери”. Настроенията в академичните среди са по-въздържани и предпазливи. Като цяло академичната колегия проявява верен политически усет относно възможностите за пряко противодействие на режима. Въпреки това донесенията остават интригуващи:

Професор Никола Долапчиев – “От събраните сведения сред адвокатите, почти всички до един твърдят, че професор Долапчиев е стопроцентов фашист, но благодарение на умението му да печели доверие и авторитет сред хората не можал досега да бъде уличен в някаква активна фашистка проява”.

Професор Спиридон Казанджиев – “Като философ е идеалист... По убеждение е англофил... След 9.IX.1944 г. се държи враждебно към Отечествения фронт. Като учен е нула”.

Професор Любомир Чакалов – “След 9.IX.1944 г. проявява интерес към Отечествения фронт. По-после обаче постепенно заема чисто реакционни позиции. Във Факултетния съвет е често пъти гласатай на реакцията... Като човек, много хитър и лицемерен, закоравял реакционер”.

Професор Стефан Младенов – “В настоящия момент е аполитичен, но има известни наклонности към реакцията”.

Професор Стоян Романски – “Предпазлив и мълчалив, което е причината за пълното му проучване. По мнението на негови колеги, той е много опасен реакционер. Като учен е пълен негодник”.

Професор Иван Снегаров – “Великобългарин. Минава за честен човек. Реакционер, но достатъчно предпазлив, че да отбягва разговори на политически теми”.

Професор протоерей Иван Гошев – “Тих и ограничен поп; лош преводчик от немски и добър плагиатор. Има зет фашистки деятел... Но Гошев по-особени прояви няма”.

Професор протопрезвитер Стефан Цанков – “Голям реакционер и винаги против Отечествения фронт във всички мероприятия... Морално провален”.

Доктор Кръстю Миятев – “След 9-ти септември е известен като реакционер... Сега държи сказки в Богословския факултет на разни религиозни теми, като дава възможност по този начин на реакцията и фашизмът да се прикриват”.

Професор Петко Стоянов – “Сега е голям реакционер. Говори открито пред студентите против Отечествения фронт и комунистическата партия, като е казал: “С тия прости комунисти кой ли ще тръгне!”⁷⁵

Част от задачите на бъдещото Шесто управление на Държавна сигурност се изпълняват успешно от Министерството на вътрешните работи още в първите години след 9.IX.1944 г. Доносниците свидетелствуват за политическите нагласи в средите на българската научна интелигенция. Позволяват си да изразяват преценка за професионалните качества на отделни нейни представители. Партийната кадрова политика се формира въз основа на агентурни данни. През пролетта на 1946 г. БРП (к) е напълно подготвена за преки действия по набелязаните реформи. Причините за поредното им забавяне могат да бъдат търсени в няколко посоки.

Преди всичко режимът не се ползва с нужното външнополитическо признание. “Напълно вярно е, че има обективни причини, които ни пречат да реализираме, което желаем” – признава Цола Драгойчева⁷⁶.

Усилващото се непокорство на българската научна интелигенция също принуждава към деликатни маневри. На съвещание на НК на ОФ, проведено през март 1946 г., Игнат Емануилов разисква предстоящото учредяване на комисията за преустройство на висшето образование и Академията по следния начин: “Миналата година можеше по-лесно да се справим, но сега автономията ще се въздигне не само от професорите фашисти, защото ние имаме в Университета една маса, която цени тая автономия като нещо светло...”⁷⁷

Позицията на министъра на народното просвещение все още оказва влияние. През пролетта на 1946 г. в Министерския съвет е внесен поредният законопроект за учредяване на желаната комисия⁷⁸. Правителството го възприема по принцип и натоварва Стоян Костурков да се произнесе с доклад преди окончателното му одобрение⁷⁹. По думите на Тодор Павлов законопроектът е “турен под миндера” от министъра на народното просвещение⁸⁰.

Всичко това има значение до 8.VI.1946 г., когато са проведени избори за нова университетска управа. Изборите известяват за силно разклатените позиции на БРП (к) в научните институции на България. Партийният кандидат за ректор, професор Димитър Ораховац, попада срещу професор Иван Саръилиев, кандидат на академичната опозиция. Вместо професор Владимир Георгиев, за декан на Историко-филологичния факултет е избран професор Иван Батаклиев. На 9.VI.1946 г., в изложение до Политбюро, Тодор Павлов определя ситуацията в Университета като поражение. Той преценява, че “махровите реакционери са абсолютно (повече от 95 %) болшинство” и в академичния състав, като предрича следващ неуспех на комунистическата партия в предстоящите академични избори. В заключение регентът припомня оценката си за направеното от Управителния съвет на Академията: “Що се касае до шумно възвестената в пресата вече уж извършена реконструкция на Академията на науките, това не бе нищо друго освен маневра на Долапчиевци за залъгване на обществото и приспиване на нашата бдителност...”⁸¹

През юни 1946 г. проявите на несъгласие в средите на българската научна интелигенция надхвърлят допустимото. Ръководството на БРП (к) осъзнава, че губи контрол над научните учреждения и прибъгва до познатите му методи на насилие и безпрекословност. Изборите в Университета са оспорени, а професор Димитър Ораховац – наложен

за ректор⁸². Министър Стоян Костурков е заставен да отстъпи от позициите си.

На 17.VI.1946 г. Стоян Костурков издава исканата заповед за учредяване на комисия по проблемите на висшето образование и Академията. Прави впечатление, че министърът ограничава силно прерогативите на новата структура. За разлика от предишните партийни проекти, комисията е формирана като съвещателен орган към Министерството на народното просвещение и не е легитимна да взима окончателни решения. Отсъствува идеята за изработване на нов законопроект за висшето образование. Уточнени са необходимите промени по отношение на законовата уредба на Академията, които не засягат академичната автономия. Липсва текст за замислената чистка. Ограничен е и срокът на действие на комисията, от която се очаква до 1.VIII.1946 г. да представи писмен доклад по набелязаните от министъра въпроси.

Макар и еднотипен с предходните проекти, съставът на комисията е разширен. Представени са всички висши учебни заведения в страната. Увеличено и уточнено е участието на Министерството на народното просвещение и на Академията. Липсват представители на студентите и на неясната категория на обществениците. Същевременно е узаконено сътрудничеството на НК на ОФ, на Висшия учебен съвет и на двата професионални съюза. Запазени са и правата на отечественофронтовските комитети по отношение на избора на участници от висшите училища⁸³.

Стоян Костурков допуска умерен компромис и успява да съхрани правомощията на Министерството на народното просвещение. Позицията му не възпрепятства БРП /к/. През лятото на 1946 г. партийните ръководители намират най-подходящия начин за не натрапваща се намеса в автономията на българските научни учреждения. Комисията е сформирана тихомълком, като е избегнато одобрението на Народното събрание. Дейността ѝ ще надхвърли възложените ѝ от просветния министър задачи. До 18.VII.1946 г. членовете на комисията ще изработят нов законопроект за Академията, с който ще отнемат нейната автономия, ще принудят академичния състав да приеме първите партийни кандидати в средата си, ще набележат подходи и ще изготвят поименни списъци за отстраняването на неудобните учени от научния живот на България.

Разгледаните събития очертават различните виждания на българската академична колегия и ръководството на комунистическата партия относно бъдещето на Българската академия на науките. Те се пресичат и противопоставят по отношение на автономния статут на Академията.

Академичната автономия е резултат на многовековен световен опит. Гарантирана е във всички законодателни документи за Академията от предходните десетилетия. Тя осигурява пълно самоуправление на научната институция. Отстоява правото на изборност на академичния състав. Предпазва учените от посегателствата на властта.

В широк смисъл академичната автономия осъществява свободата на науката. Отсъствието ѝ поставя научните идеи в зависимост от волята на управляващите.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Ваврек, Ал.** Физическите науки у нас и Българската академия на науките от 1911 до 1955 г. Ч. I. (1911–1949). – Списание на БАН, 1996, № 6, 7–12.

² АБАН, ф. 1 К, оп. 2, а.е. 727, л. 2.

³ ЦДА, ф. 142, оп. 1, а.е. 630, л. 19–20.

⁴ **Павлов, Т.** За нашия университет. – Отечествен фронт, бр. 82, 8 дек. 1944.

⁵ АБАН, ф. 40 К, а.е. 65, л. 2.

⁶ АБАН, ф. 1 К, оп. 2, а.е. 758, л. 144.

⁷ Новият Управителен съвет на Академията е избран на 1.XI. 1944 г. със състав: професор Димитър Михалчев (председател), професор Никола Долапчиев (подпредседател), професор Спиридон Казанджиев (секретар), професор Любомир Чакалов (ковчежник), професор Стоян Романски, професор Иван Снегаров, доктор Йосиф Фаденхехт, протопрезвитер Стефан Цанков, професор Иван Ценов, професор Николай Стоянов, Елин Пелин и Иван Лазаров. Професор Никола Долапчиев представлява Академията от началото на декември 1944 г., когато професор Димитър Михалчев заминава като политически представител на България в Съветския съюз, до неговото завръщане в края на април 1946 г.

⁸ АБАН, ф. 1 К, оп. 2, а.е. 745, л. 179.

⁹ Пак там, л. 185–186, 190–191.

¹⁰ АБАН, ф. 1, оп. 1 а, а.е. 25, л. 10.

¹¹ Пак там, л. 4–10.

¹² В изнесените от Николай Державин през 1945 г. многобройни сказки из страната се твърди, че Аспаруховите българи са били славянизирани далеч преди да минат Дунава (**Ив. Венедиков**. Познайте ги по делата им. Българската интелигенция в моите спомени. С., 1993, с. 257). През същата година той публикува първия том на труда си “История на България”. В него се отделя изключително внимание на южните славяни в древността, като за кан Аспарух, който впрочем въобще не е титулуван, се посочва, че със своята “пъстра по национален състав дружина” се е явил “на разположение”, “на служба”, “в качеството на военен агент и военна сила” на славянския народ (Н. С. Державин. История Болгарии. Т.І. М., 1945, 189–195).

¹³ АБАН, ф.1 К, оп. 2, а.е. 764, л. 186; ЦДА, ф.146-Б, оп. 5, а.е. 734, л. 3.

¹⁴ Н. С. Державин. Академия наук СССР. С., 1945.

¹⁵ Една от срещите на българската академична делегация е с Георги Димитров. Верен на себе си, комунистическият лидер спестява подробностите за проведения разговор. Вж. **Г. Димитров**. Дневник (9 март 1933 – 6 февруари 1949 г.). С., 1997, с.486.

¹⁶ АБАН, ф. 40 К, а.е. 27, л. 28.

¹⁷ АБАН, ф. 1 К, оп. 2, а.е. 765, л. 259.

¹⁸ АБАН, ф. 1, оп. 1 а, а.е. 3; ф. 1 к, оп. 2, а.е. 762, л. 155.

¹⁹ АБАН, ф. 1 К, оп. 2, а.е.815.

²⁰ АБАН, ф. 1, оп. 1 а, а.е.3.

²¹ Пак там, а.е. 405, л. 12–19.

²² АБАН, ф. 5, оп.1 а, а.е.2, дн.29.

²³ АБАН, ф. 1, оп.1 а, а.е.405, л.12–19.

²⁴ Пак там, л. 22-24.

²⁵ АБАН, ф. 5, оп. 1а, а.е. 2, дн. 32; ф. 1, оп. 1 а, а.е. 406, л. 48–50, 147–148.

²⁶ АБАН, ф. 1 К, оп. 2, а.е. 752, л. 60–62.

²⁷ Пак там, а.е. 764, л. 194–195.

²⁸ АБАН, ф. 1, оп. 1 а, а.е. 406, л. 175–180; а.е. 11, л. 13–19, 27; ф. 1 к, оп. 2, а.е. 762, л. 161.

²⁹ АБАН, ф. 1 К, оп. 2, а.е. 762, л. 160–161.

³⁰ Пак там, л. 165.

³¹ АБАН, ф. 1, оп. 1 а, а.е. 406, л. 181–182.

³² Към началото на 1945 г. от висшите учебни заведения в страната са отстранени близо седемдесет преподаватели.

³³ **Мутафчиева, В., В. Чичовска**. Съдът над историците. Българската историческа наука. Документи и дискусии (1944–1950). Т.І. С., 1995, 74–75; Отечествен фронт, бр. 82, 8 дек. 1944.

³⁴ ЦДА, ф. 1 Б, оп. 15, а.е. 10, л. 38.

- ³⁵ АБАН, ф. 42, оп. 3, а.е. 825, л. 1–6.
- ³⁶ ЦДА, ф. 146-Б, оп. 5, а.е. 734, л. 3.
- ³⁷ ЦДА, ф. 1 Б, оп. 15, а.е. 10, л. 34–35.
- ³⁸ **Чичовска, В.** Политиката срещу просветната традиция. С., 1995, 195–204.
- ³⁹ ЦДА, ф. 1 Б, оп. 15, а.е. 10, л. 105.
- ⁴⁰ Училищен преглед, 1945, № 3–4, 295–301.
- ⁴¹ **Донков, Р.** Преустройство на Софийския университет на социалистически основи (1944–1948). – В: История на Софийския университет. С., 1988, с. 240.
- ⁴² Училищен преглед, 1945, № 3–4, 295–301.
- ⁴³ Работническо дело, бр. 274, 8 авг. 1945.
- ⁴⁴ Съдът над историците..., 81–82.
- ⁴⁵ Българската академия на науките и изкуствата се обръща с молба до академик Комаров за съдействие да бъде продължена командировката на Державин. След последвалия отказ Державин се разболява и остава в България до есента на 1945 г. Здравословното му състояние ангажира вниманието на партийни дейци от ранга на Георги Димитров и Трайчо Костов. Вж. АБАН, ф. 1, оп. 1 а, а.е. 495, л. 297; ЦДА, ф. 146 Б, оп. 4, а.е. 184, л. 4; **Димитров, Г.** Цит.съч, с. 499.
- ⁴⁶ **Чичовска, В.** Политиката..., с.283.
- ⁴⁷ **Донков, Р.** Цит.съч., с.247.
- ⁴⁸ **Янев, Й.** Основни моменти в културната политика на БРП (к) (1944–1945). – Известия на института по история на БКП, Т.55, 1986, 382–383, 386.
- ⁴⁹ Слово българской интеллигенции. С., 1945.
- ⁵⁰ ЦДА, ф. 146 Б, оп. 4, а.е. 290, л. 36; Работническо дело, бр. 164, 24 юли 1946.
- ⁵¹ **Чичовска, В.** Политиката..., с. 245.
- ⁵² Пак там, 259–260.
- ⁵³ Пак там, 238–239.
- ⁵⁴ АБАН, ф. 40 к, а.е. 27, л. 114.
- ⁵⁵ АБАН, ф. 1, оп. 1 а, а.е. 397, л. 25, 28, 31–37, 42–45, 198, 213; а.е. 11, л. 28.
- ⁵⁶ АБАН, ф. 1 К, оп. 2, а.е. 762, л. 154, 163, 166, 167; ф. 1 с, оп. 1 а, а.е. 3; а.е. 397, л. 59–61, 65–69, 88–96 и др.
- ⁵⁷ АБАН, ф. 40 К, а.е. 27, л. 58–61.
- ⁵⁸ АБАН, ф. 1 К, оп. 2, а.е. 762, л. 164, 165, 167.
- ⁵⁹ **Огнянов, Л.** Държавно-политическата система на България (1944–1948). С., 1993, 87–88.

- ⁶⁰ Г. Димитров за литературата, изкуството и културата. С., 1971, 193–194;
Чичовска, В. Политиката..., 291–292.
- ⁶¹ АБАН, ф. 40 К, а.е. 27, л. 20–23; Съдът над историците..., 125–128.
- ⁶² ЦДА, ф. 146 Б, оп. 5, а.е. 734, л. 3–5.
- ⁶³ ЦДА, ф. 1 Б, оп. 15, а.е. 116, л. 1.
- ⁶⁴ Пак там, л. 7–10.
- ⁶⁵ Стенографски дневници на XXVI ОНС, I РС, с. 290.
- ⁶⁶ Според Весела Чичовска, Стефан Каракостов често влиза в ролята на говорител на комунистическата партия, когато нейното ръководство, по тактически съображения, не желае партийни депутати да огласяват решенията на ЦК. Вж. Съдът над историците..., с. 134, бел. 4.
- ⁶⁷ Пак там, с.128–134.
- ⁶⁸ Стенографски дневници на XXVI ОНС, I РС, с. 314.
- ⁶⁹ АБАН, ф. 1, оп. 1 а, а.е. 503, л. 369.
- ⁷⁰ Знаме, бр. 89, 1 март 1946.
- ⁷¹ Стенографски дневници на XXVI ОНС, I РС, с. 458.
- ⁷² Съдът над историците..., с. 102.
- ⁷³ Работническо дело, бр. 46, 2 март 1946; бр. 52, 9 март 1946; бр. 53, 11 март 1946; Знаме, бр. 94, 96, 99, 113 от 1946.
- ⁷⁴ ЦДА, ф. 146 Б, оп. 4, а.е. 211, л.4;
- ⁷⁵ Пак там, оп. 5, а.е. 737, л. 1–73.
- ⁷⁶ Съдът над историците..., с.121.
- ⁷⁷ Пак там, 107–124.
- ⁷⁸ ЦДА, ф. 146 Б, оп. 5, а.е. 734, л. 6–8.
- ⁷⁹ Съдът над историците..., с. 135.
- ⁸⁰ Съдът над историците..., с. 135, 144; Вж. също при В. Чичовска. Политиката..., 344–345.
- ⁸¹ Съдът над историците..., 143–145.
- ⁸² Пак там, с. 145, бел. 7.
- ⁸³ АБАН, ф. 40 К, а.е. 27, л. 114.